A represión franquista en Galicia

Actas dos traballos presentados ao

Congreso da Memoria

Narón,
4 a 7 de decembro de 2003

A represión franquista en Galicia
Actas dos traballos presentados ao Congreso da Memoria
Narón, 4 a 7 de decembro de 2003

1ª edición: maio 2005

Deseño e maquetación: Edicións Embora
Ilustración da portada: Alberto Toval

Depósito Legal:

Terra queimada: a destrucción do societarismo agrario[1]

Miguel Cabo Villaverde

O desartellamento do entramado societario

A represión levada a cabo a partir do 18 de xullo identifícase ás veces dun xeito un tanto reduccionista coa súa faciana máis brutal e directa: os paseados, os mortos nas cunetas, vidas de personaxes relevantes ou existencias anónimas crebadas por unha violencia que non é "cega" nin "irracional", como se escoita decote, senón sistemática e dirixida a uns fins ben delimitados, convertida en "instrumento regulador de las relaciones sociales"[2]. Outra cousa é que poña ó seu servicio o lado máis escuro do ser humano, o seu potencial para as xenreiras, as envexas, o odio en definitiva, pero o ocorrido na Galicia da retagarda foi calquera cousa menos un estoupido irreflexivo de violencia. A represión foi posta en marcha cunha idea clara de contra que e contra quen dirixila: todo aquilo que puidera constituírse en obstáculo incompatible coa nova orde de cousas que se pretendía implantar, mal definida aínda pero que se debía construír sobre as ruínas de todo o que significara o quinquenio republicano e un avance cara a unha sociedade civil autónoma. Aquí convén salientar un feito que condiciona en Galicia por completo o achegamento ó agro: o novo réxime non conta coa complicidade e o aplauso dunha porción maioritaria das organizacións agrarias, como ocorreu en Alemaña co NSDAP ou na mesma España franquista nas rexións onde os sindicatos da CNCA conservasen o seu predominio ou de forte implantación carlista[3]. Isto explica en boa medida a exhaustividade da represión sobre o societarismo agrario galego, similar a outras áreas de predominio das orientacións progresistas e de esquerda nas organizacións agrarias, como Cataluña[4].

Os sucesivos estudios sobre a represión, do que foi boa mostra o congreso que deu pe a esta publicación, van sacando á luz tódalas súas facetas, que son moitas máis da mencionada. Só así é posible tomar consciencia da profundidade e da permanencia do seu impacto sobre a sociedade galega.

A continuación analizarase o caso concreto do societarismo agrario, que xa asistira a outros episodios represivos (1898, 1903,

1917, 1934), incomparables sen embargo en profundidade, exhaustividade e duración co que se abre en xullo de 1936. Anteriormente a acción represora dirixíase contra determinados focos xeográficos e/ou fraccións dentro do agrarismo consideradas extremistas, tiña polo tanto unha intención limitada, de corrección de rumbo. Da represión franquista saen en cambio trastocadas as mesmas bases sobre as que se construíra o agrarismo nas cinco décadas precedentes. Tampouco se dirixe exclusivamente contra as sociedades das que os directivos ou afiliados se distinguiran na resistencia armada ó golpe militar, que foron as menos. Para unha resistencia efectiva faltaban o armamento e a coordenación, contra as paranoicas teorías conspirativas xustificativas da rebelión militar, e se a meirande parte do societarismo agrario galego era incompatible cos principios defendidos polos vencedores, non fora diseñado para combatir con esas armas.

Plantexaremos o estudio desta cuestión a partir do esquema proposto para a represión en xeral por Xulio Prada (1997), que establece unha tipoloxía con catro categorías, non sucesivas no tempo nin excluíntes, aínda que o seu peso varía nos diferentes momentos segundo a distancia que os separe do verán de 1936. A primeira sería a "represión paralegal", os paseos e sacas, a forma que predomina nas semanas inmediatas ó 18 de xullo. Unha vez consolidada a situación os golpistas dotaríanse dun marco pseudolegal e a represión adquiriría un carácter máis sistemático no marco dun novo marco xurídico que culmina na Ley de Responsabilidades Políticas de febreiro de 1939; é o que este autor denomina "represión institucionalizada". A "represión social", máis a longo prazo e con miras á estabilización e aceptación do Réxime, suporía a imposición dos seus valores e simboloxía e exerceríase a través da Igrexa, do control dos medios de comunicación e do sistema educativo. Por último, a "represión psicolóxica" actuaría a nivel individual, moldeando as súas propias ideas e representacións en función das reaccións inducidas polas outras modalidades represivas". As catro variantes teñen aplicación no caso do agrarismo.

A represión paralegal

A represión paralegal engloba as *sacas, paseos, pacas, claudias...* protagonizadas ben por grupos armados (vencellados á Falanxe, ós Requetes, Guardia Cívica, Caballeros de Santiago) ben por militares e gardas civís. Nesta fase, a máis espontánea, numerosas sociedades agrarias e dirixentes caen baixo o punto de mira dos represores. Aínda que a cuantificación sexa imposible polo de agora e non se poidan tomar en consideración as infindas variables locais, a impresión que se impón é a de que os máis sañudamente

perseguidos son os agrarios vencellados a organizacións de clase, e por suposto aqueles que se distinguiran na resistencia nos primeiros días, cando aínda non estaba decantada a situación en favor dos golpistas, e nos episodios de conflictividade durante o quinquenio republicano, aínda que a correlación non se cumpra en todos os casos. Resulta un exercicio de adiviñación un tanto ocioso, sen embargo, tratar de discernir en que medida a acción dos represores contra unha persoa determinada fora estimulada pola súa condición de líder agrario, de persoa de esquerdas ou por algún factor particular.

Tomemos como exemplo o caso dun de tantos mortos anónimos daquel verán, o mestre da parroquia de Nemenzo, no concello coruñés de Enfesta (hoxe incorporado a Santiago). Nese termo foron paseadas dúas persoas, e o valenciano Eliseo Pinto foi unha delas, a mans dun grupo chegado a estes efectos da zona de Ordes, segundo o habitual expediente de se intercambiar as zonas de actuación para estes macabros fins. Ninguén pode cuantificar en que medida o seu asasinato foi motivado pola súa condición de home de esquerdas (animador sucesivamente das agrupacións locais socialista, radical-socialista e de IR), de directivo agrario (directivo da Sociedade de Agricultores de Enfesta e da Federación Municipal), de mestre identificado co ideario republicano, ou de mediador ante a Administración dos obreiros e campesiños locais (asesoramento á hora de redactar regulamentos e trámites legais, denuncia de actuacións abusivas da alcaldía e a garda civil...)[5]

Os locais dalgunhas sociedades agrarias, as máis significadamente esquerdistas, son rexistrados e saqueados nestas primeiras semanas por grupos *incontrolados*. O resto suspendería por precaución o seu funcionamento en espera de que se clarificase a súa situación, de xeito que o groso das sociedades agrarias vai ser afectado polas medidas gobernativas dictadas dende Burgos a mediados de agosto de 1936. A Federación Agraria de Ortigueira, que tiña como cabeza visible ó ex-ministro Leandro Pita Romero, non resulta tan directamente afectada, por exemplo, pola represión inicial como os sindicatos cenetistas locais[6]. O seu turno chegará xa en forma de disposicións gobernativas (multas, purga das directivas) e unha marcaxe moi de cerca por parte do goberno civil a partir da *normalización* da situación.

Dos líderes agraristas máis significados, entre os que van ser asasinados nesta primeira fase ou ben xa previa condea formal salientan varios nomes. Un caso paradigmático de encarnizamento é o de Benigno Alvarez, veterinario de Maceda, comunista e dinamizador da ourensá Federación Provincial Campesina[7]. Enrique Jaso, un dos líderes históricos do agrarismo tudense, e César López

Otero, presidente da FPA luguesa, ámbolos dous vencellados durante a República á ORGA e a IR[8]. Antón Alonso Ríos, o único deputado agrario da historia de Galicia e que organizara a resistencia ó golpe en Tui, escapa da morte tras unha novelesca peripecia persoal[9]. A lista dos asasinados entre os personaxes relacionados co movemento agrario sería prolixa e de seguro incompleta: Telmo Bernárdez en Redondela, Xoán Xesús González en Santiago, Waldo Gil Sansostegui en Vigo, Bernardo Miño Abelenda en Betanzos, etc.

Con todo, semella que a represión na súa forma máis drástica de paseos e execucións legais alcanzou proporcionalmente con máis intensidade ós elementos obreiros que ós agraristas, sempre tomando esta afirmación con carácter xeral[10]. Entre os obxectivos prioritarios na fase mal chamada incontrolada non se atoparán os agrarios, agás os máis significados dentro das dúas grandes centrais sindicais, ó contrario do que sucederá nas zonas latifundistas, onde as alternativas da Reforma Agraria republicana foran enconando as relacións sociais ata extremos explosivos.

Represión institucionalizada

A mediados de agosto de 1936 a *Junta de Defensa Nacional* (a partir de outubro *Junta Técnica del Estado*) vai emitir unha disposición ordeando a clausura e a incautación dos bens das organizacións de todo tipo de ideoloxía contraria ó *Glorioso Movimiento Nacional*. Un decreto con data 13 de setembro de 1936 ilegalizaba ós partidos e organizacións da FP, a incautación dos seus bens, o sometemento a expedientes de responsabilidades civís a tódolos seus responsables e a depuración do funcionariado público. Outro militarizaba en decembro de 1936, someténdoos ó Código de Xustiza Militar, ós membros das diferentes milicias que colaboraban cos militares, e o Decreto de 10-I-1937 creaba en cada capital de provincia unha *Comisión de incautación de bienes*. A represión vaise dotar dunha apariencia pseudolegal coroada coa Lei de Responsabilidades Políticas pouco antes do remate da guerra.

Resulta difícil calcular que proporción das sociedades agrarias existentes en 1936 foron clausuradas ou mesmo simplemente deixaron de funcionar sen notificalo ó goberno civil. Para a provincia da Coruña, Lourenzo Fernández Prieto calcula esa porcentaxe nun 70%, aínda que a fonte na que se basea presenta diversas deficiencias[11]. Localizamos documentación sobre clausura e confiscacións de bens de sociedades nas catro provincias galegas, pero a dificultade estriba en que se trata de datos parciais, en especial para a de Ourense. A traxectoria do agrarismo nos anos previos a 1936 lévanos a pensar que a porcentaxe de sociedades que

puideron seguir funcionando con posterioridade a esa data tivo que ser baixísima en Pontevedra e Ourense, onde sindicatos católicos e mutuas gandeiras supuñan unha parte moi reducida do total de sociedades. A taxa de supervivencia, por así dicilo, sería moito menor en todo caso que na Coruña e sobre todo en Lugo.

A supervivencia dos sindicatos católicos e as mutuas gandeiras é tolerada, mentres as sociedades non clasificables nunha destas categorías nin ligadas a organizacións da Fronte Popular (polo tanto non disoltas automaticamente) veranse forzadas a unha serie de adaptacións:

- Cambio de denominación, coa supresión de calificativos como republicano, e reforma a de determinados artigos dos regulamentos, todos aqueles que puidesen ser interpretados como un compromiso coa defensa dos valores republicanos, laicos e democráticos[12].
- Refuxio en actividades de perfil baixo, como o mutualismo gandeiro.
- Colaboración de xeito forzoso con subscricións (en favor do Exército, para a doazón do Pazo de Meirás ó Caudillo), nalgúns casos compromentendo seriamente a viabilidade futura da sociedade por falta de recursos[13].
- Cumprimento moito máis estricto que en épocas anteriores dos trámites sinalados pola lei de Asociacións, como o envío da lista nominal de socios, actas de renovación das directivas...
- Aprobación previa das directivas por parte dos gobernos civís, que actuarán de acordo cos informes do posto da garda civil da localidade, a alcaldía, ou *Falange* e o clero locais. A frecuencia coa que se citan antecedentes esquerdistas nos directivos das sociedades supervivintes, e iso tendo en conta que as máis abertamente esquerdistas xa foran disoltas, indica claramente a tonalidade que predominaba no compromiso político do liderazgo das sociedades agrarias antes de 1936, e o desaproveitamento de cadros directivos formados en décadas de experiencia organizativa acumulada por mor do seu forzado relevo en moitos casos[14].

O conxunto das sociedades agrarias reunira ó longo do tempo un patrimonio moi considerable, malia que para moitas delas tomadas individualmente non fose así. Na investigación do seu patrimonio que se fai dende as Comisións Provinciais de Incautación, moitas non pasan dunha modesta cantidade e dalgúns mobles, aínda que hai que ter en conta que nos momentos de confusión dos inicios da guerra algún directivo podería terse levado consigo fondos ou

pertenzas da agraria, ou ben ser saqueada esta polos golpistas. Noutros casos, en cambio, as sociedades dispuñan de cantidades respetables en libretas e contas de aforro en entidades bancarias, de bens e útiles de uso colectivo (maquinaria agrícola, sementais, básculas para o gando, etc.) e dun considerable patrimonio inmobiliario. Un caso coñecido é o da suntuosa sede da *Caja Rural del Lérez*, pero eran moitas as sociedades que posuían o seu propio local. Mentres algunhas celebraban as xuntanzas no domicilio particular dalgún directivo, na igrexa parroquial (caso de moitos sindicatos católicos), na casa-escola ou en calquera outra sede de circunstancias, moitas eran as sociedades que conseguiran construír ou adquirir o seu propio local. Para sufragalo, recorríase a subscricións populares, a doazóns, á axuda quizais dalgunha asociación de emigrados en América, a prestacións voluntarias de traballo por parte dos socios e ó traballo gratuito dos afiliados que desempeñasen traballos manuais cualificados como carpinteiros ou canteiros. O local convertíase así nun novo punto de referencia da comunidade, un novo marco de sociabilidade, e atribuíaselle un sentido de logro colectivo e tamén como unha proba da madurez e da capacidade de acción da sociedade.

Diversas institucións solicitan apropiarse das sedes das sociedades agrarias clausuradas, e por elas compiten o Exército, a Falange e as alcaldías, que usualmente aducen a conveniencia de instalar nelas escolas primarias[15]. No concello pontevedrés de Redondela, por exemplo, cinco das sociedades clausuradas sumaban edificios e solares peritados en máis de 70.000 pesetas[16]. Algo parecido ocorre cos talleres do xornal agrario ourensán La Zarpa, embargado en virtude do expediente aberto contra o seu propietario Basilio Alvarez e desputados entre a Editorial Católica, que edita La Región, e á Falanxe, á que se lle entregaran en depósito e que os utilizaba para sacar á rúa o periódico *Rumbo*[17]. Os mobles e pertenzas varias son vendidos en pública subhasta, e chama a atención o feito de que na documentación consultada concorre a elas sempre un só postor. Indubidablemente, o expolio do patrimonio societario favoreceu ó Estado, pero tamén ofreceu posibilidades de enriquecemento ilícito a particulares que se aproveitaron das moi peculiares circunstancias para facerse con bens por debaixo do seu valor real, ou para apropiarse directamente deles. Na bisbarra de Pontevedra, a represión foi dirixida polo deputado calvosotelista Víctor Lis Quibén á fronte da tristemente célebre Guarda Cívica, e este é un dos casos nos que o elemento civil leva a iniciativa fronte ó militar e á Garda Civil nas tarefas represivas. Con posterioridade á orde de clausura dos centros obreiros en agosto de 1936, Lis (acompañado ás veces do enxeñeiro forestal Rafael Areses) encár-

gase persoalmente da recollida dos fondos e documentación das sociedades, dirixindo as operacións dende os propios cuarteles da Garda Civil e negándose con ameazas a entregar recibos ós dirixentes agrarios que tiñan o atrevemento de solicitárllelo[18].

Represión social

Esta faceta da represión ten unha dimensión primordialmente simbólica e de interpretación da realidade. Ven ser a historia escrita polos vencedores, e actúa sobre os que viviron os feitos pero tamén sobre as seguintes xeracións, xa socializadas no modelo cultural e educativo franquista. Para o caso concreto do agrarismo, terá dúas manifestacións principais. A primeira no terreo dos símbolos, como a mencionada modificación dos nomes das sociedades e dos artigos dos regulamentos que contradicisen os valores da España nacional. A conversión de locais de sociedades agrarias en cuarteis das milicias de FET ou en cuarteis para o Exército satisfacía unha necesidade material inmediata, pero tamén deixaba claro quen impoñía agora as normas de xogo, tratábase da mesma ocupación simbólica do territorio inimigo que a reposición solemne dos crucifixos nas escolas[19]. En Viveiro incluso as sociedades obreiras e agrarias marchan na procesión do Corazón de Xesús dous meses despois do comezo da guerra mostrando "sus enseñas rojas aún [...] precisamente esas banderas con fondo rojo en una manifestación religiosa era símbolo de que al fin terminaran las organizaciones proletarias en conjuntos de idealidad y sana reivindicación aunque se las quiera llevar a la revolución y al materialismo"[20].

O principal efecto, e o máis duradeiro, da violencia simbólica exercida sobre o agrarismo será a verdadeira damnatio memoriae que sufrirá, en primeiro lugar a través do reparto e destrucción do seu patrimonio. Xa no plano da representación da realidade, na prensa franquista, nos congresos agrícolas ou nas obras de propaganda como as de Silva Ferreiro e Moure Mariño, o agrarismo será presentado dun xeito absolutamente distorsionado. Por unha banda remarcaranse os seus aspectos políticos e unha suposta subordinación contra natura ó movemento obreiro. Pola outra, siléncianse por completo as súas actuacións no eido educativo, técnico ou cooperativo, agás puntualmente para sinalar a excepción do sindicalismo agrario confesional. Cando dende o órgano das Hermandades da provincia da Coruña se bote a vista atrás para considerar a divulgación agronómica en Galicia con anterioridade a 1936, este será o cadro que se presente:

"Durante la República, y a la chita callando, para que no creyesen que eran reuniones de 'fascistas', que era el socorrido remoquete con que bautizaban a todos los que se reunían para

defender los intereses dela Patria, se hizo algo de esto por una meritísima organización que funcionaba al amparo de la Junta Central de Acción Católica. Fue lo único"[21].

No seu equivalente en Pontevedra, Agro, as esporádicas mencións ás sociedades agrarias de preguerra fanse para cualificalas de "focos de odios azuzados y avivados por los dirigentes que no buscaban con ello otra cosa que fomentar el clima propicio para sus apetencias políticas"[22]. Os vellos tópicos do individualismo e do egoísmo do campesiñado volven ser invocados como explicación universal de tódolos problemas do agro galego.

Todo debía confluír na visión de Galicia con anterioridade a 1936 como un páramo no que o campesiñado, por descontado incapaz de organizarse autonomamente, só era obxecto da atención das organizacións políticas e obreiras para empregalo de masa de maniobra para os seus propios fins, sen socorrelo xamais nos seus verdadeiros problemas. 1936 convertíase así nun verdadeiro ano cero, cunha idea fundamental: "la del agradecimiento al Caudillo y al Movimiento, que por 1ª vez en la historia, ha dedicado una atención preferente al problema del campo gallego, tan abandonado eternamente"[23]. As sociedades agrarias de preguerra só podían entrar neste esquema como reflexo en negativo das virtudes da organización sindical do agro baixo o franquismo[24].

Represión psicolóxica

O resultado da combinación dos mecanismos enumerados anteriormente é a conformación do que ten chamado "mentalidade autoreprimida" entre os contemporáneos dos sucesos, pero transmitida ás xeracións posteriores, son as "repercusiones non cuantificables" da represión[25]. Os investigadores máis familiarizados coa historia oral son os que teñen conceptuado este fenómeno, gracias á experiencia das entrevistas con víctimas e represores[26]. É o resultado da brutal pedagoxía dos cadáveres deixados nos camiños á vista de todos para que servise de escarmento, das humillacións de todo tipo (purgas con aceite de ricino, varrer a rúa cunha vasoira...) dos que se significaran dalgún xeito social ou politicamente, e da desarticulación de tantas asociacións xa non só agrarias, senón culturais, deportivas, políticas, etc. A moralexa marcada indeleblemente na sensibilidade dos que viviron estes feitos foi a da inconveniencia de organizarse para a defensa dos propios intereses, de expresarse disconforme cos que mandan. O inconformismo exprésase en formas inocuas para o poder, como a emigración, os rumores ou ese estrano mecanismo de compensación que constitúen as lendas sobre o final cruel dos represores, impunes e incluso recompensados socialmente pero que non poden escapar á xustiza final niveladora[27].

Paisaxe despois da batalla. O societarismo entre 1936 e a constitución das Hermandades

A política das novas autoridades con respecto ó societarismo agrario ven marcada polo seu carácter eminentemente destructivo. O obxectivo é o de aniquilar toda forma de asociación hostil ou inasimilable e controlar ferreamente ás sociedades que perviven. Das medidas que se adoptan durante o período bélico evidénciase que máis alá desta vontade de asegurar a retagarda, non se dan pasos cara á construcción dunha estructura que veña sustituír o destruído. Así por exemplo, os locais, maquinaria, existencias... das sociedades clausuradas e das súas seccións cooperativas non se reaproveitan en beneficio de novas cooperativas ou institucións que as reemplazasen polo menos en parte das súas funcións, senón que o legado material do agrarismo se dispersa e se subhasta na procura dunha fonte inmediata de financiamento[28].

A fase de construcción tarda moito en chegar e faino mediante un proceso nada doado e inzado de resistencias, de xeito que non culmina ata a segunda metade dos anos corenta. Unha razón de peso é que a Igrexa non cederá tan facilmente as súas posicións no agro como os escasos reductos que conservaba entre os obreiros (a CESO). O camiño é moito máis lento e problemático que para o sindicalismo obreiro, coa absorción neste caso dos restos do sindicalismo non de clase no sindicalismo vertical en maio de 1938.

Ata rematada a guerra civil non sae á luz a lei de unidade sindical (26-I-1940), desenvolvida a partir dos principios enumerados no Fuero del Trabajo (Unidade, Totalidade e Xerarquía). Ano e medio despois, a lei de 2-IX-1941 derroga a lei de sindicatos de 1906 e incorpora á CNCA e á Liga Nacional de Campesinos de Antonio Monedero á Organización Sindical. Sen embargo, a CNCA vai facer un derradeiro esforzo por manter a súa autonomía fronte ó aparello estatal e o control sobre o seu patrimonio, mediante a conversión dos seus sindicatos en cooperativas, aproveitando a posibilidade aberta pola lei de cooperativas de xaneiro de 1942, de xeito que en maio dese ano se constitúe a *Unión nacional de Cooperativas del Campo*. A construcción xurídica do modelo franquista de sindicalismo agrario, e a unificación nel da totalidade das variantes supervivintes, retárdase deste xeito ata o definitivo decreto de setembro de 1944 sobre as Hermandades e o regulamento de marzo de 1945 que a desenvolve.

En consecuencia, entre a dominación de Galicia polos militares e a implantación definitiva do seu modelo de sindicalismo agrario transcorre un período de tempo considerable, no que o baleiro deixado pola aniquilación da meirande parte das sociedades agra-

rias preexistentes vai ser cuberto, só ata certo punto, por dúas vías, ningunha delas organizada dende o Estado.

Cadro 1: Sociedades constituidas entre o 18-VII-1936 e 1941.

	SOCIEDADES	MUTUAS	TOTAL
Coruña	71	33	104
Lugo	12	0	12
Pontevedra	0	9	9

Fonte: Elaboración propia.

As asociacións que se fundan neste quinquenio son ou ben mutuas gandeiras, ou ben sindicatos católico-agrarios. Os modestos pasos da Central Nacional Sindicalista no agro vanse dar a base de captar algunhas sociedades e mutuas, e nos anos finais da guerra existían algúns núcleos dispersos nos que se conseguira certa implantación a través deses procedementos, como na Estrada ou Foz. Un caso importante de busca de continuidade coa situación de preguerra prodúcese en Ortigueira, onde entre 1940 e 1941 vanse ir incorporando os sindicatos da FAO, depurando tan só os directivos a nivel federativo, non a nivel local[29]. Xogaría aquí o factor da recoñecida eficiencia e tradición destas organizacións, pero tamén demostra que a tolerancia cos simpatizantes de formacións republicano-burguesas era moito máis alta que cos afíns ó socialismo ou ó anarquismo.

O sindicalismo confesional vai recuperar parte do terreo perdido dende principios dos anos vinte, aínda que nin sequera agora era quen de reintroducirse nas dúas provincias meridionais[30]. As Federacións que seguen funcionando durante este período son unicamente as da Coruña e Lugo (que absorbe á de Mondoñedo). A eclosión de sindicatos na Coruña expresa sen dúbida a desaparición da meirande parte daqueles cos que contaba ó inicio da República, mentres a modestia das cifras correspondentes a Lugo indicarían que non foi tan necesaria a creación de novas entidades porque alí sobreviviran mellor os avatares entre 1931 e 1936[31]. A identificación coas autoridades de Burgos proporcionaba un manto protector para o desenvolvemento das súas actividades ós sindicatos, de xeito que hai algún caso de sindicato ó que o comezo da guerra civil sorprendeu no medio do tránsito á súa conversión en sociedade non confesional e que deu apresuradamente marcha atrás[32].

As FCAs galegas, o mesmo que a CNCA no conxunto de España, identificáronse de contado co bando rebelde e presen-

taron as súas credenciais antimarxistas e de perseguidos durante a República[33]. A cambio van obter un trato de favor das autoridades e o recoñecemento dunha posición vantaxosa no gran negocio que se abría para os exportadores de gando co abastecemento de carne ó Exército franquista. Hai que ter en conta que os mercados urbanos tradicionais (Madrid, Barcelona e secundariamente Bilbao) quedaran no bando gobernamental, o que ocasionou nos primeiros momentos un derrubamento dos prezos. O primeiro que obteñen as FCAs, a finais de 1936, é a fixación polos gobernos civís de prezos mínimos das feiras, co que se detén a caída libre dos mesmos. A seguinte medida, a que verdadeiramente marca a relación privilexiada entre as FCAs galegas e a Junta Técnica del Estado é o seu nomeamento en febreiro de 1937 como proveedores únicos de gando vacún do Exército. Do mesmo xeito, cando se creen pola Junta de Burgos as Juntas Reguladoras de Abasto de Carne, vaise establecer que estean compostas polo Gobernador Civil como presidente e como vocais un representante da Intendencia Militar, o enxeñeiro da Sección Agronómica, o Inspector Provincial Veterinario e dous vocais gandeiros, un nomeado pola FET e outro pola *Asociación General de Ganaderos del Reino*. A excepción será o caso da VIII Región Militar, onde se sumará un terceiro vocal gandeiro, posto reservado ós sindicatos católicos galegos[34].

Os católicos sacan partido desta situación avantaxada para comercializar un número de reses maior do que conseguiran en ningunha época anterior, o incentivo principal para a fundación de novos sindicatos e a revitalización doutros mortecinos durante a República[35]. Menor vai ser o éxito na ofensiva que emprenden os católicos contra dous dos seus inimigos tradicionais: os intermediarios do comercio do gando e os sindicatos non confesionais. Námbolos dous casos non van vacilar en recorrer á arma da denuncia dos antecedentes políticos e da falta de patriotismo e incluso sabotaxe do esforzo de guerra por parte dos uns e os outros. Por unha banda, os católicos consideran insuficiente a limpeza sufrida polas sociedades non confesionais, especialmente no caso da Federación Agraria de Ortigueira ("sindicatos laico-rojos")[36]. Pola outra, vaise tentar axustar contas co colectivo dos tratantes, en especial os de Lugo, que van ser acusados de simpatías republicanas e de falta de patriotismo, en concreto de especular cos prezos pagos ós gandeiros nos primeiros meses da guerra e logo prexudicando o abastacemento ó Exército por parte dos católicos poxando polo gando para comercializalo logo con destino ós centros urbanos que quedaran no bando franquista ou se ían incorporando a el. Tamén se solicitaba das autoridades militares a recu-

peración do Matadoiro de Porriño, confiscado durante a República e nese momento arrendado a particulares entre os que se contaban importantes tratantes lugueses. Sen embargo, semella que as autoridades de Burgos optaron por non tomar iniciativas que distorsionasen a organización dos mercados e ameazasen o abastecemento.

Dende os medios do Movimiento máis apegados á doutrina falanxista vaise denunciar a contradicción cos principios do Fuero del Trabajo que supuña a persistencia de organizacións patronais e das FCAs, mentres as Centrales Nacional-Sindicalistas (CNS) facían progresos moi lentamente[37]. O encadramento do campesiñado non atoparía sen embargo a súa fórmula definitiva ata 1943 coas Hermandades de Labradores y Ganaderos. Tamén están por confirmar certos indicios de que cando o Réxime se sinta seguro e o discurso economicista vaia deixando o nacional-sindicalismo convertido en retórica oca, xa entrada a década dos cincuenta, recuperaranse para as Hermandades a elementos con experiencia no agrarismo non confesional de preguerra[38].

Notas

[1]Este artigo enmárcase dentro do proxecto de investigación “Agricultura atlántica en la Península Ibérica y transformaciones del mundo rural en el siglo XX. Condiciones tecnológicas, medioambientales e institucionales de los cambios” (BHA2002-01304), investigador principal Lourenzo Fernández Prieto.

[2]Mir Curcó, C., “Violencia política, coacción legal y oposición interior”, en Sánchez Recio (ed., 1999: 128).

[3]Castillo (1976); Ugarte (1998). Para unha visión xeral do agrarismo galego ata 1936 Cabo (1998).

[4]Mayayo (1995: 181-184).

[5]Bernárdez e Cabo (1997: 344).

[6]Suárez (1993: 35). De feito, o Alzamento sorprende a Pita Romero na Coruña e as novas autoridades permitiranlle finalmente exiliarse a través de Portugal.

[7]*A Nosa Terra* (1996: 34-39).

[8]*A Nosa Terra* (1996: 19-22). Souto Blanco (1997: 359).

[9]Alonso Fernández (1994). Antón Alonso Ríos (1996).

[10]Así se deduce para Ponteareas do estudio de Hervés (1991: 44) e para Teo do de Domínguez Almansa (1997: 165), pero tamén dos sucesivos estudios locais sobre a represión e do de Mª.J. Souto (1997) para a provincia de Lugo.

[11]Fernández Prieto (1993: 56). A fonte son os fondos do goberno civil da Coruña no AHRG, que pecan por minusvaloración do número real de sociedades existentes (faltan os datos de concellos enteiros), e en especial dos sindicatos católicos.

[12]Así por exemplo, *o Sindicato Republicano Agrícola y Pecuario de San Julián y San Salvador de Bastavales* (1933, Brión) debe suprimir o primeiro calificativo, e o seu presidente apresurarse a aclarar que a súa inclusión debérase meramente a que se fundara durante o período republicano; AHRG, mazo 2.053.

[13]A Sociedade de Calo (Teo) doa por diferentes conceptos 11.500 pta. entre 1936 e 1938 (Domínguez Almansa, 1997: 169). *A Unión de labradores de Limodre y comarca* (1913, Fene) 2.037 pesetas en 1937, que supuñan a quinta parte dos seus ingresos dese ano (AHRG, 1856). O carácter punitivo destas doazóns ven reforzado porque coñecemos casos de sociedades dereitistas que colaboran con cantidades moito menores, como a *Asociación de Propietarios de Fincas Rústicas "La Fraternal"* de Buján (1935, Val do Dubra), que aporta en 1937 5 pta. para o acorazado España; AHRG, 2053. A subscrición popular a prol da adquisición do Pazo de Meirás foi un completo fracaso, de xeito que houbo que recorrer a créditos bancarios que se devolverían mediante un recargo na contribución na provincia da Coruña e "donativos" como o da devandita sociedade; AGA, Xustiza, caixa 35.

[14]Fernández Prieto (1993: 63).

[15]AGA (Arquivo Histórico da Administración, Alcalá de Henares), Xustiza, caixas 904, 915, 921, 947, 951 e 993.

[16]AGA, Xustiza, caixa 993.

[17]AGA, Xustiza, caixa 947.

[18]AGA, Xustiza, caixa 993.

[19]"Desfixeron canto tiñamos na casa da agraria e incautárona decindo que non era nosa. ¡Que a compráramos co diñeiro dos socios i emigrantes na Arxentina!"; transcrición da entrevista a un antigo socio da SSAA de Bóveda de Amoeiro, en Soutelo e Varela (1995: 281).

[20]*El Progreso*, citado por Blanco Souto (1997: 250).

[21]*El Noroeste* nº15 (21-VIII-1953).

[22]"Lanzaban a los hombres del campo a las eternas revueltas, dando como resultado en muchísimas ocasiones, el que la sangre de nuestros campesinos empapase sus tierras. ¿No recuerda usted las víctimas de Sobrado"; "Carta abierta a Manuel Martínez (de Pazos)", (E.S. del B.), Agro nº34 (25-VI-1946).

[23]Salas Pombo (1944).

[24]O discurso de Diego Aparicio, delegado provincial de sindicatos de Pontevedra, na Asemblea Plenaria da Hermandad Provincial de Labradores en decembro de 1945 comeza aludindo a que cando apareceu esta "muchos creyeron que la Constitución de estas Hermandades era simple juego, un hecho más sin ningún fin concreto, y era lógica vuestra desconfianza. Aquellas sociedades agrarias que

explotaban la credulidad y buena fe del honrado trabajador, tras los años de una República que estafaba vuestros intereses mientras hacían su juego buscando el medro personal los caciques y líderes políticos [...]"; Agro nº24 (I-1946).

[25]Mir Curcó, en Sánchez Recio (1999: 137).

[26]Prada Rodríguez, J., "Seixalbo", en Wouters (ed., 1993: 111-129); Soutelo e Varela (1995).

[27]Referímonos ás versións populares sobre mortes a mans de alimañas ou de guerrilleiros, ou ás lendas sobre as circunstancias misteriosas que rodeaban ós enterros dos torturadores (como os cabalos que se negaban a portar o féretro).

[28]Só excepcionalmente se toman medidas para que o labor económico dalgunha sociedade en concreto non se vise interrompido, como cando se deixa en depósito a un particular o touro da Sociedade Agraria de las parroquias de Chacín, Mazaricos y Corzón (1923, Mazaricos); AGA, Xustiza, 951. O contraste é claro co caso italiano, onde unha táctica común nas campañas fascistas era expulsar das cooperativas ós directivos, manter ó persoal técnico e administrativo na medida da posible e convocar unha reunión dos socios nas que se aprobase un relevo na directiva que conservase unha apariencia de legalidade.

[29]Rosende (1988: 52).

[30]O mapa elaborado por Alberte Martínez (1989: 83) resulta expresivo dabondo a este respecto.

[31]Só dúas semanas despois do golpe de Estado a FCA coruñesa facía pública unha nota anunciando o seu propósito de fomentar os "sindicatos de orden" no campo (*El Pueblo Gallego* 1-VIII-1936). Na Coruña fúndanse dous sindicatos católicos de ámbito comarcal, os de Betanzos e A Coruña; Boletín de la Federación Católico-Agraria de La Coruña, xaneiro de 1938. Nese mesmo número fálase de 25 SCAs fundados só en 1937, e dun total de 15.000 familias asociadas na provincia. Segundo datos nese mesmo Boletín, reproducidos da CNCA, a finais de 1937 estarían activos 86 SCAs da FCA da Coruña, 29 da de Lugo e 38 da de Mondoñedo. En cambio, nunha carta-denuncia ó Gobernador Civil da Coruña de maio de 1937, a FCA coruñesa atribuíase 140 sindicatos, unha mostra máis da pouca fiabilidade das estimacións que da súa propia forza facían as federacións agrarias (AHRG, mazo 2872).

[32]Tal é o caso por exemplo do Sindicato Agrícola Católico de Trasmonte (1919, Oroso), que a principios de 1937 acorda a "Reposición en el cargo de Consiliario al Sr. Cura párroco, dejando sin efecto toda tramitación hecha para la reforma de algunos artículos del reglamento, dándose por retirada toda documentación presentada en ese sentido". A estrataxema ten éxito, posto que en maio dese ano o posto da Garda Civil emite un informe favorable sobre a directiva e o sindicato no seu conxunto; AHRG, mazo 2872.

[33]V. a Exposición al Generalísimo da CNCA en 1937, reproducida en Castillo (1979: 475-479). Para Galicia, "Los horrores de la revolución", *Galicia Social Agraria* nº74 (VIII-1936), e o conxunto do nº1 e único do Boletín da FCA de La Coruña, de xaneiro de 1938. De feito, o organizador da Bandera Legionaria Gallega de Falange vai ser o secretario da FCA coruñesa Juan Barja de Quiroga, morto na fronte de combate en xaneiro de 1937.

[34]Boletín FCA La Coruña nº1 (I-1938). BOP Coruña (5-I-1938). As misións desas Xuntas serían a elaboración de estatísticas de producción e consumo, propoñer prezos e vixiar o cumprimento das disposicións legais sobre a materia.

[35]En 1937 72.919 reses cun peso vivo de 15.060.228 kg. e un valor de 18.975.887 pta; en 1938 estas cifras medran ata 134.255, 34.387.907 e 68.775.814 respectivamente. Boletín FCA La Coruña nº1 (I-1938) e Martínez López (1989: 142). Este fluxo de diñeiro vai dar lugar a algún escándalo que sen embargo resulta soterrado axiña, tal e como se denuncia dende medios falanxistas en 1939, apuntando directamente ó consiliario da FCA luguesa Gregorio Saavedra; AGA, Pr.Gob., mazo 35.

[36]Carta da FCA da Coruña ó Gobernador Civil da provincia, asinada polo presidente Constantino Amado Cagiao e con data 28-V-1937; AHRG, mazo 2872.

[37]Queixas neste sentido poden atoparse nos informes para 1939 da Xefatura Provincial da FET da Coruña e Lugo; AGA, Pr.Gob, caixa 35. Sobre as CNS, Aparicio (1980: 40-41).

[38]Os indicios ós que me refiro son as biografías de persoas concretas, como as citadas por Pereiro Leira (1995: 258-260) ou Hervés Saiar (1991: 71). Nos anos sesenta deixáronse incluso de esixir os certificados de antecedentes políticos para acceder ás directivas. O coñecemento sobre a implantación e funcionamiento real das Hermandades en Galicia beneficiarase no medio prazo cando culminen diversas investigacións en marcha no marco do proxecto dirixido actualmente polo profesor Lourenzo Fernández Prieto no Departamento de Historia Contemporánea e de América, en particular as de Daniel Lanero, Anxo Collarte e Xosé Penedo.

Bibliografía

ALONSO FERNÁNDEZ, B. (1994). A*nton Alonso Ríos. Crónica dunha fidelidade*. Santiago. Edicións Laiovento.

ALONSO RÍOS, A. (1996, orix.1979). *O siñor Afranio, ou como me rispei das gadoupas da morte. Memorias dun fuxido*. Vigo. Edicións A Nosa Terra.

A NOSA TERRA (1986). O 36 en Galiza.

APARICIO, M.A. (1980). *El sindicalismo vertical y la formación del Estado franquista*. Ediciones de la Universidad de Barcelona.

BERNÁRDEZ SOBREIRA, A. E CABO VILLAVERDE, M. (1997), "Poder local e asociacionismo campesiño na II República: unha análise microhistórica", en Fernánez Prieto et al. (coords.) *Poder local, elites e cambio social na Galicia non urbana (1874-1936)*. Santiago: Parlamento de Galicia e Universidade de Santiago de Compostela, pp. 327-352.

CABO VILLAVERDE, M. (1998). *O agrarismo*. Vigo. Edicións A Nosa Terra.

CASTILLO, J. J. (1976). *Propietarios muy pobres. Sobre la subordinación política del pequeño campesino en España*. Madrid. MAPA.

DOMÍGUEZ ALMANSA, A. (1997). *A formación da sociedade civil na Galicia rural: Asociacionismo agrario e poder local en Teo (1890-1940)*. Santiago: Concello de Teo e Consellería de Cultura.

FERNÁNEDZ PRIETO, L.(1993), "Represión franquista y desarticulación social en Galicia. La destrucción de la organización societaria campesina, 1936-1942", Historia Social, nº15, pp.49-65.

HERVES SAYAR, H. (1991). *Agrarismo e societarismo campesiño no val do Tea, 1900-1936*. Memoria de Licenciatura inédita, USC.

MARTÍNEZ LÓPEZ, A. (1989) *O cooperativismo católico no proceso de modernización da agricultura galega, 1900-1943.* Vigo: Deputación Provincial de Pontevedra.

MAYAYO I ARTAL, A. (1995). *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*. Catarroja-Barcelona. Editorial Afers.

PRADA RODRÍGUEZ, J. (1997). "As modalidades represivas no primeiro franquismo. Unha proposta de sistematización". *Minius*, VI, pp.99-115.

SALAS POMBO, D. (1944). *Divulgación entre los campesinos de las medidas a adoptar para la inmediata puesta en marcha de los planes elaborados en el Congreso Regional Agrícola para el fomento de la riqueza agrícola de Galicia*. A Coruña. Jefatura Provincial del Movimiento.

SÁCHEZ RECIO, G. (ed., 1999). "El Primer Franquismo (1936-1959)", monográfico da revista *Ayer*, nº33.

SOUTELO VÁZQUEZ, R. E VARELA SABAS, A. (1995), "As estratexias defensivas do campesiñado galego perante a represión política do agrarismo, 1936-1946", *en Historia Nova III*. Santiago. Asociación Galega de Historiadores, pp.271-291.

SOUTO BLANCO, M.J. (1998). *La represión franquista en la provincia de Lugo (1936-1940)*. Sada. Ediciós do Castro.

SUÁREZ, X.M. (1993). *O alzamento de 1936 no Norte da Coruña.* Sada. Ediciós do Castro.

UGARTE TELLERÍA, J. (1998). *La nueva Covadonga insurgente*. Madrid. Biblioteca Nueva.

Wouters, M. (ed., 1993), 1936. Os primeiros días. Vigo. Edicións Xerais.